

VII
КУРЙОЗНІ
ТРАНСФОРМАЦІЇ
ОБРАЗІВ
МИНУЛОГО
В УЯВЛЕННІ
СЬОГОДЕННЯ

ЩО ТАКЕ “МАЗЕПА”: ЧАСОВА ТА ПРОСТОРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ УЯВЛЕНЬ ПРО ІСТОРИЧНУ ОСОБИСТІТЬ

Стаття присвячена проблемі трансформації уявлень суспільства про історичну особистість в залежності від історичного періоду, в межах якого ці уявлення формуються та побутують, географії поширення цих уявлень (країни, континенти), а також від соціальної/ професійної приналежності його представників на прикладі уявлень про гетьмана Івана Мазепу.

Ключові слова: Мазепа, історична постать, літературний персонаж, уявлення, трансформаційні ланцюги.

Для пересічного українця, що мешкає в Україні на початку ХХІ ст., незалежно від його політичних уподобань чи закарбованих з часів навчання у середній школі історичних знань, Мазепа — це історичний діяч кінця ХVІІ — початку ХVІІІ ст., який, будучи гетьманом Війська Запорозького (1687–1709 рр.), певний час вірно служив московському цареві Петру І, а згодом, під час Великої Північної війни (1700–1721 рр.) перейшов на бік шведського короля Карла ХІІ. Далі починається розширення кола біографічних даних, хронологічного переліку подій, що розгорталися довкола цієї постаті, її заслуг або помилок, візуального ряду, що мав би відтворювати зовнішній вигляд цього історичного діяча, та численні інтерпретації усього вище переліченого, але сутність залишається незмінною — завжди йдеться про реальну історичну постать.

Натомість ситуація може почати змінюватися, як тільки тестове запитання “хто або що таке “Мазепа”, буде поставлене фахівцям різних галузей гуманітарних знань. У варіантах відповідей можемо знайти: Мазепа — це ім’я літературного персонажа; титульна назва щонайменше 60 поетичних та прозових творів, написаних 8 мовами світу; це назви опери, симфоній, етюдів, кантати; це предмет натхнення багатьох художників, які відобразили його у численних творах романтичного, історичного та побутового живопису; це ім’я героя театральних п’єс та кінострічок, створених протягом ХІХ–ХХ ст., а також центральний персонаж гіподрам, тобто циркових кінних вистав із застосуванням численних трюків; нарешті — це персонаж не чоловічої, а жіночої статі.

Ще цікавішою ситуація стає, коли до участі в нашому “опитуванні” долучаються

представники різних країн, розташованих на різних континентах, а також люди, що мешкали/мешкають у різні історичні епохи.

Отже, якби ми мандрували Європою ХVІІ–ХVІІІ ст., то у різних країнах та у різний час могли б дістати відмінну інформацію про Мазепу, але в кожному разі йшлося б про реальну людину. Так, наприклад, у 1660-х роках в межах Речі Посполитої Ян Мазепа — це спритний юнак, паж польського короля Яна Казимира, натомість вже у 1680-х роках — це вже примітна постать в оточенні українського гетьмана І. Самойловича, хоча, як влучно висловився Т. Мацьків, він ще залишався для Європи “Номо novus”¹ і його ім’я інколи виникало в європейській пресі лише у зв’язку з традиційним зацікавленням Австрії “турецьким питанням”, зокрема участю Московщини у війні з Кримським ханством, організацією Кримських походів 1687–1689 рр. та участю у них українських козаків гетьмана І. Самойловича, а згодом самого І. Мазепи.

На шпальтах німецьких періодичних видань ім’я І. Мазепи, як козацького гетьмана, частіше почало з’являтися внаслідок виборів саксонського курфюрста Августа ІІ на короля Речі Посполитої (1697 р.). Головними дописувачами німецьких часописів у той час були німці, які перебували на службі у московського царя чи українського гетьмана. Зокрема, “комендантом Білої Церкви довгі роки був німецький полковник Раппе, якого 1680 р. заступив полковник Гребен”², а на службі у гетьмана І. Мазепи довгі роки перебував військовий інженер Фрідріх фон Кенінгсек, із Саксонії, який обіймав посаду осавула артилерії і брав участь в обороні Батурина 1708 р.

Щодо французьких джерел, то вони у цей час містять чимало хибної інформації, чуток,

неперевіраних відомостей, навіть помилки у написанні його прізвища — “Муссапа”³, але у головному вони залишалися солідарними — вони інформували читаючу публіку про реальну особистість, яка була обрана українськими козаками гетьманом.

На початку XVIII ст. інтерес до цієї постаті зріс ще більше у зв'язку з подіями Великої Північної війни. Саме в цей час, наприкінці 1704 р. гетьмана І. Мазепу у Батурині відвідав відомий французький дипломат Жан Балюз, який залишив одну з найкращих його характеристик та опис зовнішності цього діяча: “Володар Мазепа вже поважного віку, на якихось десять літ старший від мене. Вигляд у нього суворий, очі блискучі, руки тонкі й білі, як у жінки, хоч тіло його міцніше, ніж тіло німецького рейтара, й їздець із нього знаменитий”⁴. Перехід І. Мазепи з-під протекторату Петра I на бік Карла XII підсилив зацікавлення Європи цією постаттю, хоча і призвів до появи розбіжностей в оцінках його вчинків. Смерть гетьмана І. Мазепи (1709) та закінчення Великої Північної війни (1721) призвели до певної втрати інтересу до цього персонажу, який зі шпальт преси та категорії “герой дня”, перекочував до спогадів та історичних праць⁵, приєднавшись в такий спосіб до когорти “героїв учорашнього дня” або “суб’єктів дослідження”.

Кінець XVIII ст. ознаменувався для Європи Великою французькою революцією (1789–1794), яка на довгі десятиліття в людській уяві закарбувалася як “великий історичний розрив” і навіть набула форми та статусу модерного міфу. “Впродовж XIX ст., — як зазначив Пол Коннертон, — вся традиція осмислення історії на Європейському континенті озиряється назад, до моменту цієї революції, коли смисл революції як такої трансформувалася з розуміння її як циклічного руху в прихід чогось абсолютно нового”⁶. Європа XIX ст. постійно чекала на новий революційний вибух, але його не сталося. Натомість накопичена в суспільстві енергія “вибухнула” новим ідейно-художнім напрямом європейської культури. Цей напрям, особливе світобачення та художня манера отримали назву *романтизм*, хронологічно охопивши кінець XVIII — XIX ст. (більш виразні та окреслені хронологічні межі можна визначити лише в стосунку до конкретної країни). Він став відображенням розчарування суспільства у філософії Просвітництва, результатом рефлексії над ра-

ціоналізмом та механіцизмом естетики класицизму. Для цього напряму характерною була загострена увага до внутрішнього, духовного світу людини. Романтизм розкривав небачену раніше програму і ставив проблеми значно масштабніші за своєю гуманістично-соціальною суттю, ніж це було протягом попереднього часу. Романтиків цікавила не звичайна людина, а виняткові характери у надзвичайних обставинах. Романтичний герой повинен був переживати бурхливі почуття, всесвітню жалобу, прагнути досконалості та мріяти про недосяжне. Основою формування романтичного ідеалу в творах цього напряму була духовно-творча свобода особистості, культ сильних пристрастей та поривів, зацікавлення національною культурою і фольклором. Через це романтики не шукали прототипів для своїх творів в античності, як це було раніше. Завдяки їм знову заговорили герої народних легенд, епосів та історичних пісень, борці за волю, чий імена були овіяні славою⁷.

Саме за таких обставин на “світ Божий” було витягнуто не поодинокі звістки про гетьмана І. Мазепу зі шпальт сучасної йому європейської преси, спогади каролінгських вояків чи мемуари дипломатів, а легенду про юнака Мазепу в інтерпретації Я. Х. Пассека⁸. Цей польський мемуарист, який був сучасником І. Мазепи, вміло використав відомий античний міфічно-літературний сюжет про покарання за подружню зраду (йдеться про Федру та Іполита), але у прив’язці до інших обставин та територій. Використання мемуаристом прізвища реальної історичної особи — пана Фальбовського, з дружиною якого Мазепа нібито мав роман, а також місцевості, де відбувалися події (Волинь), надало тексту Я. Х. Пассека правдивості та призвело до поширення цієї історії як *реального факту* з життя Мазепи — вже відомого на той час політичного діяча. Зокрема, ці відомості переповів у своїх спогадах інший польський мемуарист — Еразм Отвиновський, потім поширив по всій Європі Вольтер, описавши цю любовну пригоду Мазепи в книзі про Карла XII. Саме завдяки цим письменникам образ реальної історичної особи — Івана Мазепи почав перетворюватися на лірично-романтичний образ героя численних літературних та живописних творів доби романтизму і поширюватися Європою. Однак при цьому не можна твердити, що любовна пригода була цілком вигадана. Скоріше за все, вигаданою була лише та її частина,

де йшлося про спосіб покарання, в той час як сама пригода, очевидно, мала місце і чутки про неї доходили не лише до Я. Х. Пассека, але й до Станіслава Лещинського, якому довелося деякий час перебувати на польському престолі, і до деякого зі шведських офіцерів армії Карла XII, через яких згодом продовжували “мандрувати” Європою⁹.

Найбільшої популярності легендарний образ Мазепи набув після появи поеми Дж. Г. Байрона (1818). Цікаво, що як весь байронівський твір в цілому, так й окремі його сюжети чи навіть рядки, спровокували не лише появу чергових літературних, живописних, скульптурних, театральних чи кіношедеврів, але й появу конкретних предметів матеріальної культури, в назвах яких ім'я Мазепи мало однозначну асоціативну прив'язку до відповідного персонажа романтичного твору, а не до реальної історичної постаті.

Так, наприклад, саме під впливом байронівської поеми у складі британського флоту на початку 1840-х років з'явився корабель під назвою “Мазеппа”, одним з перших завдань якого стала рятувальна операція. 1842 р. це судно під командуванням капітана Сі Джі Като здійснило рейд з порту Натал до затоки Делагоа з метою порятунку британського гарнізону, який був оточений бурами (у поемі Байрона таку “рятувальну” функцію щодо шведського короля виконував саме гетьман Мазепа). Прагнучи виконати завдання і скеровуючи судно до бухти, капітан “Мазеппи” помилився (або насправді не знав фарватеру) та сів на мілину. Місцева легенда говорить, що залишки цього корабля поховані під піщаними дюнами на південноафриканському узбережжі, яке нині називається “Мазеппа Бей”¹⁰. Водночас вдалося відшукати відомості, що протягом 1851 р. корабель під назвою — “Мазеппа” (Мазерра) здійснив кілька рейдів під командуванням двох різних капітанів: з Яви до порту Аделаїди, а за тиждень, з того ж порту до Гобард-тауна з капітаном Боггісом, ще за кілька місяців прослідував тим же курсом — з капітаном Маршем. Усі рейди були пасажирськими, за винятком останнього відомого нам — від 24 жовтня 1851 р., який було здійснено з Сінгапуру до Аделаїди без пасажирів на борту.

Трансформаційний ланцюжок на цьому не обірвався. Океанська затока, до якої прямував корабель “Мазеппа” у 1842 р., з часом дістав назву “Мазеппа” (Мазерра Бау), а ще пізніше

там з'явився готель — “Mazerra Bay Hotel”. До сучасних власників, які позиціонували його як місце для родинного відпочинку, готель перейшов у 1995 р. В основному готель приваблює своїх клієнтів рибалкою на білих акул на дикому узбережжі Східної Капської провінції, що розташована у Південній Африці¹¹.

Любов до героя поеми Байрона “Мазепа” зумовила появу міста з однойменною назвою — Мазеппа (Mazerra). За однією з версій, таку назву містечку, заснованому 1854 р. у штаті Міннесота (США) Гамлетом Фордом та його сином Орвиллом Фордом, дав запрошений на святкування дня міста Іра О. Сілі, який взяв його зі свого улюбленого твору Байрона¹². Зберігся цікавий тогочасний опис цього поселення: “Містечко це не лише важливе для судноплавства, але й вигідне тим, що недалеко знаходиться велика гребля, яка забезпечує місто Рочестер електроенергією. Там достатня кількість церков, система освіти є доброю. Містечко чудово продумане, бізнес має послідовний характер, велика кількість чудових будинків. Тінь дерев та прогулянки додають затишку цій гарній місцевості. Є два банки та добрі газети. Основні промислові центри містечка: млин, який належить містечку, маслозавод та цех з обробки дерева й металу. У містечку є доволі гарний лісопарк, прикрашений кущами та квітами”¹³. Нині місто Мазеппа розташовано в окрузі Уабаша (штат Міннесота), вздовж північної розвилки річки Зумбри. За переписом 2008 р. населення міста становило 771 людину, які етнічно є німцями, ірландцями та афроамериканцями. Відтак інша версія походження назви міста, тобто на честь українського гетьмана Івана Мазепи, надана переселенцями з українських земель, може бути піддана сумніву¹⁴. До речі, у цьому сучасному американському містечку існує ще дві визначні пам'ятки, в назвах яких присутнє слово “Мазепа” (Mazerra) — це старий, створений на межі століть, а нині пішохідний міст, та головна магістраль міста — новий міст, що розташований трохи вище за течією від свого попередника.

Образи байронівської поеми, особливо образ юнака, прив'язаного до крупу коня, зумовив, як вже говорилося, появу численних творів живопису, які відображали саме цей момент, описаний в поемі, а також численних творів декоративно-ужиткового мистецтва. Найбільш відомими з них є мініатюрні статуетки, табакерка та курильна трубка.

Серед доволі дивних трансформацій сенсу не лише імені реальної історичної постаті, але й літературного персонажа, є поява речей чи матеріальних об'єктів, які жодним чином не пов'язані ані з першим, ані з другим, або цей зв'язок є дуже примарним, опосередкованим. Зокрема, ще у ХІХ ст. в якомусь з американських міст існував ресторан "Мазепа", а також була зареєстрована торгова марка "Mazerra Milk", власники якої займалися продажем молочної продукції. Відповідно вже на початку ХХІ ст., у 2009 році на квітковому ринку світу з'явився новий вид аспарагусів, який дістав від селекціонерів назву "Мазепа" (*Asparagus Mazerpa*), а на одному з американських ранчо, яке спеціалізується на вирощуванні породистих коней, з'явився красень-скакун з аналогічною кличкою. До речі, в даному випадку це не є дивним, бо та увага, яку приділив Байрон у своєму творі цим красивим, спритним і водночас граціозним та вірним тваринам, варта була того, аби хоча б один з представників "кінського племені" її отримав. Достатньо перечитати байронівські рядки та подивитися на згаданого скакуна, щоб зрозуміти їхню певну тотожність:

Це був шляхетний кінь –
На Україні виріс він.
Прудкі, мов ті думки, були
У нього ноги... Дикий звір,
Мов серна лісових узгір'я,
Не знав вуздечки, ні стремен,
В неволі був один лиш день;
Він їжив гриву, і хропів,
І рвався, і сіпавсь мов скажений...

Не менш оригінальним явищем можна вважати існування одного з основних кольорів, які використовує компанія Фольксваген (*Volkswagen*) для своїх автомобілів, що дістав назву "Мазепа Грей металік" (*Mazerra Grey metallic*), а також існування моделі бейсболка під назвою "Mazerra brain string". Зрозуміти появу назви кольору для автомобілів чи моделі головного убору у даному випадку складно, смислове навантаження обох об'єктів залишається мало зрозумілим.

Водночас існують трансформаційні ланцюжки, які на перший погляд теж виглядають доволі дивно, але при глибшому дослідженні виявляються цілком адекватними. Зокрема в американській культурі на сьогодні абсолютно виразний та сталий зміст мають гіподрами (циркові номери), гімнастичні/акробатичні танці і навіть телешоу під назвою

"Мазепа". У цьому соціокультурному середовищі не є дивним чи аномальним, що "Мазепа" може бути жінкою (персонажем жіночої статі) або негром (афроамериканцем).

В основі вищезгаданих смислових трансформацій були ті ж самі байронівські сюжети та цілком пізнаваний образ юнака, прив'язаного до коня. Цей образ збуджував уяву, змушував повірити у щасливі подарунки долі, коли приречена на смерть молода людина могла піднятися до найвищих сходинок соціальної драбини, стати гетьманом, провідником великого народу. Однак все частіше цей образ втрачав свій зв'язок зі своїм реальним прототипом і з ним почали відбуватися несподівані перетворення. Одним з прикладів такої метаморфози стала публікація філадельфійським видавництвом Турнера й Фішера історії Мазепа у вигляді невеличкої книжечки з ілюстраціями. Книжка призначалася дітям і називалася "Мазепа і дикий кінь". Так ім'я українського гетьмана перетворилося на ім'я звичайного казкового героя, якого абсолютно нічого вже не пов'язувало з прототипом. До речі, популярність образу Мазепа у американців була викликана певною асоціацією, яка виникла у них між образом Мазепа та образом Саймона Батлера, першопоселенця штату Кентукі, якого взяли у полон аборигени й покарали так само, як поляки Мазепу¹⁵. Американська, а згодом й англійська публіка просто захоплювалася різноманітними і численними гіпподрамами про Мазепу, де головний сенс вистави полягав у яскравому шоу, головний герой якого мав продемонструвати віртуозну їзду на коні, поєднану із незвичними і небезпечними трюками. Популярність цих вистав в Америці й Англії настільки вихлостила зміст навіть легендарного сюжету, що в Європі, зокрема у Франції, легенда про Мазепу поступово почала набувати комічного змісту. Так, у 1857 р. Л. Арно запропонував паризькій публіці історію Мазепа у пантомімі під назвою "Мазепа, або Українські бунтівники". Мазепа у цьому творі був представлений як комічний персонаж, покараний за любовну пригоду із графінею Терезою Лядовською. Ставши гетьманом, головний герой помстився колишньому супернику і здобув кохану.

На початку 60-х рр. ХІХ ст. відбувся черговий сплеск популярності образу Мазепа, який на цей раз був пов'язаний із зовсім несподіваним його трактуванням, а саме — Мазепа став жінкою (!). Ця ідея прийшла в голову амери-

канському імпресарію Джону Сміту, який запропонував виконання цієї ролі акторці та потесі Аді Ісаак Менкен (1835–1868). Дебют жіночого варіанту “Мазепи” відбувся 7 червня 1861 у Грін Стріт театрі. Шалений успіх п’єси був зумовлений одразу кількома факторами. По-перше, це було захоплююче видовище з гарною і напівоголеною жінкою, що віддана у цілковиту владу дикого коня, де кожен невдалий рух міг закінчитися смертю або каліцтвом. По-друге, уміння їздити верхи дуже цінувалося в Америці того часу, тому вправність та хоробрість акторки збуджували найрізноманітніші почуття глядачів і примушували їх йти на виставу ще й ще раз. Таким чином, вже у другій половині XIX ст. ім’я Мазепи стійко асоціювалося або з “дикими конем Татарії”, або з роллю міс Менкен. До речі, європейська преса ставилася до цієї постановки досить неоднозначно. У відгуках критиків можна було зустріти як відверте захоплення на взірць того, що “актрисі найбільше пасує відсутність одяжі”, так і цілковите засудження: “Це віщує катастрофу для англійського суспільства, коли доводиться нотувати, що театр був переповнений до задухи... натовпом добре одягнутих людей, з яких, очевидно, велика кількість зібралася в надії задовольнити свій похитливий смак і позаглядати на наготу, що переступає межі всякої пристойності. ... Вистава така недолуга, що гіршої бути не може”¹⁶.

Однак у погоні за глядацькою увагою та інтересом американські драмороби перевершили самі себе, коли на театральній сцені з’явився “кінний жарт” К. Вайта “Мазеппа”, виданий у Нью-Йорку в серії “Ефіопська драма”¹⁷. За сюжетом усі дійові особи були неграми (!). Крім зовнішнього колориту цієї постановки, вражала й мова діалогів персонажів: “Постривайте, ви, джерські негри!” або “Я вчеплюся обома руками за цю дику яблуньку, триматимусь за неї, поки не дам дуба і до останньої краплі крові боронитиму її. Ми чхаємо на вас!”¹⁸

Продовженням цих метаморфоз стала поява на початку 1970-х років у місті Талса (штат Оклахома, США) телешоу “Мазеппа”, автором та ведучим якого був Джон Вуллі (псевдонім “Доктор Мазеппа Помпазойді” (Dr Mazerpa Pompaзойdi). Протягом трьох років (до літа 1973 р.) це гумористичне шоу було настільки популярним, що не сходило з перших сходинок національних чартів. Частина його сюжетів перейшла у розряд народних анек-

дотів чи набула характеру міфів, байок. Усі програми йшли у прямому ефірі, і тому їхніх записів майже не збереглося. Те, що вдалося зберегти, нині записано на CD-диски та їх навіть можна купити. Усі учасники та глядачі цього шоу ще й сьогодні згадують його з певною ностальгією.

Аналогічним шоу донині залишають численні акробатичні або гімнастичні етюди чи танці, які традиційно називаються “Мазеппа”, які є продовженням популярних гіподрам XIX ст. Жодного стосунку до реальної історичної постаті чи навіть його однойменного літературного героя такі шоу не мають, натомість є певним, соціокультурним маркером американського суспільства.

Ситуація, яку ми маємо зі зміною уявлень/снів, їх трансформацією щодо тлумачення хто/що такий/таке “Мазеппа”, не є унікальною. Достатньо пригадати, що **Наполеон** (Наполеон Бонапарт) (1769–1821) це не лише бригадний генерал, командуючий армією, перший консул, французький імператор (1804–14), король Італії (1805), але й *однойменний торт*, який був вигаданий одним московським кондитером напередодні святкування 100-річчя перемоги у Вітчизняній війні 1812 р. (за іншою версією назва торта пов’язана з містом Неаполем). А **Наполеон III** (Луї Наполеон Бонапарт) (1808–1873) — це не лише французький імператор (1852–1870), племінник Наполеона I, але й *марка коньяків*, яка з’явилася у Франції наприкінці XIX ст. після відновлення виноградників, майже знищених філоксерою. Тоді ще можна було зустріти коньяки, виготовлені з винограду часів правління імператора. Саме таким, старим коньякам й дали його ім’я.

Не менш цікаво, що **Шарль де Голль** (Gaulle) (1890–1970) — це не лише прем’єр-міністр Франції (1958), засновник патріотичних рухів “Свободная Франция” і “Сражающаяся Франция”, президент Франції протягом 1959–1969 рр., але й *міжнародний аеропорт* Руасси-Шарль-де-Голль (Aeropot Paris-Charles-de-Gaulle), який розташований на відстані 25 км від Парижа, якщо їхати у північно-східному напрямку. Цей аеропорт був спроектований Полем Андрью та відкритий 8 березня 1974 р.

Нарешті, не менш оригінальним є те, що **Фридерик Шопен** (Chopin) (1810–1849) — це не лише всесвітньо відомий композитор та піаніст польського походження, автор 17

вальсів, 60 мазурок, 2 фортепіанних концертів, 16 полонезів та багатьох інших творів, але й *кратер* на поверхні Меркурія; *планетоїда* з групи астероїдів, яка обертається довкола Сонця за 5 років, 194 дні та 20 годин; *сталевий бриг*, збудований згідно з проектом Зигмунта Хореня та спущений на воду у 1990 р., а також всесвітньо відома *фірмова класична горілка* (цікаво, що до 200-річчя з дня народження композитора горілку “Шопен” було розлито у найбільшу у світі пляшку ємністю 200 літрів і представлено на міжнародному фестивалі у Санта-Барбарі). Відповідно **Шопен-парк** (Chopin Park) — це один з парків розваг у Чикаго, закладений у 1930-х роках. Його відвідувачі можуть скористатися з футбольних полів, кортів, басейнів. У парку також проводяться лекції, позашкільні заняття, тут можна навіть навчитися грі на гітарі (знаходиться у центрі польської ділянки міста, звідки й походить його назва). Відоме **фортепіано Шопена** (Fortenian Chopina) — це не музичний інструмент, а *скульптура-фонтан*, який стоїть на краковських Плантах (проект авторства Марії Яреми виграв конкурс на пам’ятник композитору ще у 1949 р., але встановлений був лише у 2009 р.); а **прелюдія Шопена** (Preludium Chopina) — це не музичний твір, а назва нової *лілієподібної відміни тюльпана*, яка з’явилася на світ завдяки 20-літній праці голландського селекціонера Яна Лігарта.

Враховуючи все вищеописане, логічно виникає запитання, чому, з яких причин відбуваються подібні трансформації уявлень/смыслів; чи можна їх уникнути; чи означає поява нового смислу обов’язкову втрату попереднього/первісного?

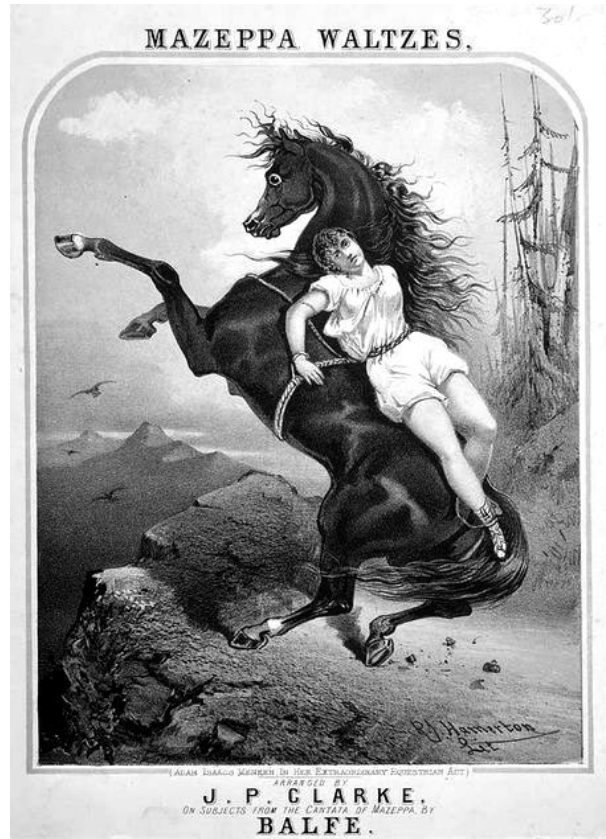
Слід розуміти, що ми маємо справу з кількома трансформаційними ланцюгами. Перший виглядає так: Мазепа (як реальна історична постать) — нащадки Мазепа (уявні/реальні; імовірні/міфічні). В Україні на сьогодні існує значна кількість людей, які є носіями прізвища “Мазепа”. Географічно вони в основному локалізовані на Волині та на Чернігівщині. Існує міжнародна організація “Родина Мазеп” (голова — Ігор Мазепа), члени якої усвідомлюють відсутність спорідненості з Іваном Мазепою, але стверджують імовірність походження від спільного кореня. Натомість, існують деякі носії даного прізвища, які переконані, що є прямими нащадками гетьмана України (що суперечить документально під-

твердженій інформації про те, що гетьман І. Мазепа не мав прямих нащадків) і широко популяризують цю інформацію усіма доступними їм засобами. Водночас в певних колах існує переконання, що прямий нащадок все-таки був. Ним вважають князя Леона Богуна Мазецу фон Разумовського, більш відомого як Яків Макогон¹⁹, який вважався персоною № 1, що активно фінансувала ОУН Є. Коновальця.

У даному випадку формуванню уявлення суспільства про справжню історичну особистість (як суб’єктивному, так й об’єктивному) сприяють історіографія, художня література (реалістичного та історичного характеру), мистецтво. Окрім того, певну роль відіграють так звані церемонії вшанування пам’яті²⁰, якими в нашому випадку є заходи по відзначенню певних дат (день народження, день обрання на гетьмана, день смерті), увічнення пам’яті через найменування вулиць, навчальних закладів, військових формувань, встановлення пам’ятників, проведення конференцій, творчих вечорів, започаткування іменних фестивалів тощо.

Другий трансформаційний ланцюжок є більш складним та має різновиди: Мазепа (як художній персонаж в літературі, живописі, музиці, декоративно-ужитковому мистецтві тощо) — “корабель — затока — готель”; “місто — міст” або “літературний твір — циркова вистава (гіподрама) — акробатичні/гімнастичні етюди — віртуозні трюки (досконалі рухи тіла) — телешоу (спритність/винахідливість розуму, віртуозний гумор)” тощо. В даному випадку в процесі трансляції знання/культурних цінностей від покоління до покоління (час) або з Європейського континенту до Американського (чи навпаки) (простір) відбулася його/її трансформація з огляду на змінені зовнішні обставини, місцеве культурне підґрунтя та інші чинники. Це нормальний процес. Для розуміння функціонування змінених образів та їхніх смислів/значень необхідно лише дошукатися витоків, знайти першоджерело, прототип, взірць.

Третій трансформаційний ланцюг, який існує у вигляді окремих ланок, як наприклад: “... — ресторан”, “... — торгівельна марка”, “... — назва рослини”, “... — кличка тварини”, “... — колір авто”, “... — модель бейсболки” та інші, є варіантом другого трансформаційного ланцюга, але у деформованому вигляді. Вони явно мають втрачені попередні/первісні ланки, що впливає на їхній зміст і унеможливорює

Safe!

Extra care makes
it extra good

MAZEPPA

DAIRY COMPANY

MILK

The milk of superior flavor

розуміння логіки виникнення нового уявлення/смыслу.

Формуванню другого та третього варіантів трансформаційних ланцюгів сприяли не об'єктивні факти, а суб'єктивні за визначенням продукти людської уяви, тобто твори мистецтва. Належачи до сфери ірраціонального, вони легше піддавалися інтерпретаціям, що й зумовило появу такої значної кількості нових уявлень/смыслів.

Розуміння процесу трансформації смислів відомих імен, понять, явищ у часі та просторі є на сьогодні дуже важливим, бо сприяє адекватності міжособистісних та міждержавних контактів в умовах глобалізації та мультикультуралізму. Крім того, воно зменшує ризик імовірних спекуляцій, відомих своїми негативними наслідками у сферах історичного знання, колективної пам'яті, суспільної свідомості тощо.

Джерела та література

- 1 *Мацьків Т.* Гетьман Іван Мазепа в західноєвропейських джерелах 1687–1709. — Київ; Полтава, 1995. — С. 48
- 2 Там само. — С. 47.
- 3 Там само. — С. 101.
- 4 Іван Мазепа. — К.: Веселка, 1992. — С. 76.
- 5 *Voltaire*, Histoire de Charles XII, Rouen, 1731; *Adlerfelt G.* Histoire militaire de Charles XII. Roi de Suede, Amsterdam, 1740, 4 Vols ets.
- 6 *Коннертон П.* Як суспільства пам'ятають. — К.: Ніка-Центр, 2004. — С. 22.
- 7 *Ковалевська О.* “Легенда про Мазепу”: витоки, сутність, наслідки // Гетьман. — К.: Темпора. — Т. 2., 2009. — С. 227.
- 8 Там само. — С. 226.
- 9 Там само. — С. 226–227.
- 10 <http://www.mazepabay.co.za/>
- 11 Там само.
- 12 <http://www.mazepamn.org>
- 13 Там само.
- 14 *Ковалевська О.* Іван Мазепа у запитаннях та відповідях. — К.: Темпора, 2008. — С. 178.
- 15 *Кебузинська К.* “Mazepa” Марі де Гранваль на французькій оперній сцені // Відкритий архів. Щорічник матеріалів та досліджень з історії модерної української культури. — Т.1. — К.: Критика, 2004. — С. 250.
- 16 *Рудницький Л.* Мазепа на американській сцені // Всесвіт. — 1994. — № 9. — С. 153.
- 17 Там само. — С. 154.
- 18 Там само.
- 19 Леон Богун Мазепа фон Разумовський (Яків Макагон) — народився 27 вересня 1880 р. Відповідно до форми 630А Іміграційної служби Міністерства праці США прибув з Гамбурга (Німеччина) до Нью-Йорка (США). Імовірно, служив другим лейтенантом ВМС США. Похований на меморіальному кладовищі в Арлінгтоні (США).
- 20 *Коннертон П.* Як суспільства пам'ятають. — К.: Ніка-Центр, 2004. — С. 70–113.

Ольга Ковалевская

Что такое “Мазепа”: временная и пространственная трансформация представлений общества об исторической личности

Статья посвящена проблеме трансформации представлений общества об исторической личности в зависимости от исторического периода, в пределах которого эти представления формируются и бытуют, географии распространения этих представлений (страны, континенты), а также от социальной/профессиональной принадлежности его представителей на примере представлений о гетмане Иване Мазепе.

Ключевые слова: Мазепа, историческая личность, литературный персонаж, представления, трансформационные цепочки.

Olga Kovalevska

**That such “Mazepa”: sentinel and spatial transformation of presentations
of society about historical personality**

The article is sanctified to the problem of transformation of presentations of society about historical personality depending on a historical period within the limits of which these presentations are formed and exist, geography of distribution of these presentations (countries, continents), and also from social/professional belonging of his representatives on the example of ideas about a hetman Ivan Mazepa.

Key words: *Mazepa, a historical personality, a literary character, representation, transformation of the chain.*

